

Радоје Јанковић*

1914–2014

Трагом Монгола

На путу ка Шапцу, заноћисмо у Божићима, у задружној кући Пантића. Челад тек што се вратила из бекства. Жене обилазе двориште, навирују у стаје и вајате да виде је ли све на своме месту. Послуга намирује коње, а деца чупају за уши верне и радосне псе. А под гранатим орахом, за застрвеним столом, тихо приповеда о мађарским зверствима по Мачви одбегли попа из села Ноћаја.

За нама спава Цер, као народни јунак, а његов шумни дах простире се увалама. Са неба, преливеног смешеним се, паучинастим облачцима, нећкале се звезде. Са једре подгорине откидао се планински мирис и топио се милостиво у ноћни ћув. Уморни удови подавали се доброчином одмору. У селу се чуо лавез паса и хук млина, што ради за војску. Из даљине, од Саве, допирали су звуци топова и рашчерупани плотуни. То је био монголски ропац.

Прво је ушло у Шабац нешто српских коњаника, једанаестог августа ујутро. Они пронеше кроз ваздух српско поздравље и изведоше из подрума престрављено насеље. Жене плакаху, старци благосиљаху, деца вриштаху од глади; а девојке, бледе, без суза, гледаху испред себе угашеним очима. Неке су се трзале и претрнуле од наших војника, не распознавајући их у први мах. Љубиле су ноге у коња и сабље у официра; миловале војнике и даривале их новцима и стварима. Сви говораху у исти мах; сви би да искажу претрпљене муке. То је био халапљив загрљај са враћеном слободом. Сав тај напаћени живаљ претворио се у једно ухо. Што год им рекну наши војници, слушају као свето. Држе се уз војнике и одлазе куд их упуте. Многе жене и смеју се и плачу. После напора да издрже невољу, наступила је живчана клонулост. Преживеле су бомбардовање и узбуне, насиље и јурише. Из прикрајка су гледале силну и опремљену аустријску војску, што дође пре-

* Официр српске војске, учесник у ослободилачким ратовима, припадник Аписове ЦРНЕ РУКЕ, осуђеник у “Солунском процесу”, робијаш, генерални конзул у Њујорку, пријатељ Пупина, Тесле и Ф. Д. Рузвелта. Текст преузет из књиге *Дани и године* (Народна мисао а. д., Београд 1926.)

ко Саве, па им се била упила у душу црна мисао да је Србија изгубљена за свагда. Кад Срби победише и дигоше им камен с душе, осетише неизмерну срећу од ускрснућа.

Наши војници, после упорне и дуге борбе око Шапца, лагано су улазили у саму варош. Улазили су пренеражени пустаклуком, непознатим из најдивљачкијих ратова.

Сви домови, све радње, сви излози били су разбијени. Ни најбеднија циганска ковачница није поштеђена. Кљешта су поломљена, наковњи изврнути, мехови исечени. Храна из магацина просута је, па загађена. Со је измешана са бибером, зејтин са петролеумом. Клинци су растурени, посуђе полувано, намештај скрхан, фотеље избушене, одећа искидана – крпа са крпом да се не састави!... Ни једна полица, ни једна преградаца, ни најмања кутија не оста превиђена. Немоћни да побеге Србе, окомили су се на њихову имовину. Из лоповског кукавичлука, бежали су у лоповску храброст. Као обијачи каса, фијока и сајциница, били су срећније руке. Бербернице, пекарнице, кафанице – све је похарано, разбацано.

Обивена су врата, разлупани ормани и прозори. Одваљени су поштански сандучићи, полупани су телефонски апарати, а по надлештвима разбацана акта из архиве. Дрогерије и апотеке смрвљене су; лекови измешани, тинктуре просуте, инструменти поломљени. По домовима завесе су очупане, слике унакажене, огледала изпоразбијана, библиотеке изгажене и попаљене. Њихови официри предњачили су у злим примерима. Пљачка је била унапред обећана, а зверства нарочито хваљена. Епископски дом упропашћен

је, гимназија опустошена и закаљана, дворишта засмрђена, олуци закрчени. И то све за десетак дана њиховог господарства... Милиони муха по нечистој калдрми! Нигде чиста места да се спустите! Нигде псета да лане, нигде петао да кукурикне!...

То је учинила војска честитога цара Франца Јозефа, сагласно ономе како је писао своје савезнику, немачком цару, у Берлин: да Аустрија не може трпети српско разбојничко гнездо на јужној граници његове мирољубиве империје!... Официри цара, који се славио највећом етикецијом, убијали су децу и пљачкали без велике церемоније...

И они су развили своје заставе!... И они су говорили о неким идеалима!... Они који су правили кукавичке упаде у Мачву, да прже људе, да им боду очи и да их подвргавају нечувеним зверствима.

Дању су палили и рушили, а ноћу се завлачили у своју кочину, где су навукли покраћене душеке и простирку да, бранећи цара, не испрљају своје мундире!.. И они су се припијали уз цивилизовани свет! Они, којима још стоје на кожи шаре њихових калмучких праотаца!... Као год што су пљачкали и пустошили по Парми и Модени, још у деветом веку по Христу, оставивши за собом, по злу познату, *Stradu Ungarorum*, тако су сада чинили по Шапцу и Мачви. Пре двадестак година прославили су неку зловајну хиљадугодишњицу од насељења у ове крајеве, али оста забележено да су се од Словена научили орању и добром обичају, да су словенском речју допуњавали празнине свога монголског речника, и да су, док је код Срба владала хришћанска добродетел, гонили хришћанство и,

још у једанаестом веку, бацали у Дунав своје епископе!...

Да им се стара зла крв не поправи, они су и данас, чим су се у паничном страху пресукали преко Саве, отпочели бомбардовати Шабац. Сметало им је кубе са варошке богомоље; вређало им је духовно око оно мало лепих грађевина око цркве. Први хаубички метак паде у један час и три четврти по подне. Четврт часа после, сруши се кров са црквеног торња. Бео, црвен и жути дим изби из цркве.

Калдрма је летела увис и са треском падала на домове. Сироте српске породице замакоше поново у подруме. Пожар захвати шабачку штедионицу. Гађали су гостионицу "Европу". Монголски чопори сетили се да су ту заклањали српске жене и децу, па хитали да их смлате на гомили. Пожар ухвати грађевине.

Зидови се сурваваху. Прашина обила незаштићену варош. Убого место спопаде жар и трус. Ни страшни суд не може теже изгледати!... Што Шабац не изгоре до земље то је ваљда једино стога да би се видела слика најгнуснијег варварства које је забележило ратовање!

Српска војска наступала је, тукла их и робила по шабачкој околини. Као што је Отон Баварски, у десетом веку, убио Мађарима апетит за пљачку у бици код Аугсбурга, где су их и жене тукле моткама, тако и сада, на Шапцу, хватаху их по кукурузима жене и деца и разоружаваху их. Ни већих варвара у пљачки, ни беднијих ратника пред опасношћу!...

У једној кафани, близу до цркве било им је завојиште. Ушли смо са једним српским лекаром, који је малочас нашао кућу своје родбине упропашће-

ну и своју стару рођаку на самрти. Лекар нам је причао о зверствима која је видео по Мачви. Био је дирнут страдањима невиних деце... При уласку у мађарску болницу нисмо, у први мах, могли да се нађемо, јер је просторија била у полумраку. Свуда унаоколо лежали су аустријски рањеници, покривени ћебетима. Рекло би се да су сви мртви, толика је била тишина. Нико да се помери! Није се чуло ни дисање, а немоли јаук! Они су сви знали да долази српска војска, о којој су слушали страшне приче. Чули су и преживели ово бомбардовање, мислећи да су то Срби који гађају. Сви ти тешки рањеници давали су себи рачуна о дивљаштву које су починили по Србији, а сад, ево, улазе Срби!... Притајена даха, укочених очију, ишчекивали су да их Срби подвргну ножу. Ту није било више лекара, јер је умакао. Крај њих је седела на столици једна милосрдна сестра, бледа као смрт.

Скрштених руку на грудима, у најочајнијем часу одана својој позиви, ова службеница чекала је, са неизмерном мирноћом, да умре за туђе грехове. Наш лекар стаде на сред одаје и оста дуго ћутећи. Потом се окрену и прегледа целу просторију. Онда се окрете сестри и лагано, на немачком језику, рече:

– Сестро, јесу ли сви људи превијени?

Запети дах у рањеника откочи се. Болничарка се диже са напором, као из сна пробуђена.

– Да, господине докторе.

– Узмите им температуру. Довече ћете добити два помагача. Сутра ћемо покушати евакуацију... Ми смо испред Шапца.

– Разумела сам, господине докторе.

Остављајући разорени Шабац, са мислима које су се саплетале о поступке и догађаје, наишли смо, у повратку, на лепо приватно имање “Јовановац”, у близини Шапца. Ту се, рекоше, водила борба у петак, осмога. Наш четрнаести пук надирао је према “Јовановцу”. Једна његова чета истаче се до близу тог имања. Наједном, би опколена, ударена у бок, готово стрељана из непосредне близине.

Српски војници прибише се, у први мах, око старешине, потом прскоше у стрелце и отворише брзу ватру.

Брањаху се док је било муниције. Помоћ не стиже. Изгибе пола чете. Би рањен и командир Дикић. Противник нагрну, те зароби остатак четице. Срби се предадоше са поверењем. Куршуми зујаху са других положаја. Не хотећи да поведу Србе собом, Аустријанци побише један део чете напољу, а други део затворише у собу, и кроз прозор потукоше све до једног. Оружје им поломише и побегоше безобзирце. То је био последњи чин њихових ратних врлина...

Чим пређете преко прага “Јовановца”, задржи вас покор створен по одајама. Некадашњи кутак мира и среће огрезао је у крви. Дах од лешина упио се у зидове, избушене куршумима и бомбама. Прозори су изваљени, свилене завесе покидане, балдахини сваљени у крв. Одећа женска растурена; књиге, теписи, јапанске лепезе, удобне наслончаке – цели тај некадашњи конфор маленог летњиковца унакажен је и окрвављен. Једна “Фемина” лежи на поду, притиснута крвавим палцем. Из сваке стварчице плаче сећање на одбегле домаћине. Нежне Грезове главе стрепе у поломљеним оквирима. Ми-

рисне кутијице су изврнуте и мириси просути, чинећи са запахом трулежи атмосферу подземних капела...

Једно мало јастуче на дугачкој столици, лишено благе топлоте од женске руке, као да је имало душу, која му је истргнута. Млаз крви по поду одведе нас у суседну собу и око нам се укочи од грозоте!

На гомили, на поду, кријући се један за другог, са очајним изразима лица, избушени куршумима, леже војници, предати па стрељани. На врху гомиле, као да је хтело да је заштити, стоји тело у боју рањеног, па овде убијеног капетана Дикића. Крв је пробила гомилу, исцедила се из тела, отегла се у локву, па се усирила. Иза војничких тела, у зиду, су рупе од куршума. по зидовима стоје грчевите шаре од војничких крвавих прстију. У том језивом цртежу од ропца, осећа се крик снажних, а преварених. Тридесет и више живота на длану простора! Тела уврнута од мука, шаке немоћно празне, очи несрећно исколачене... А над том леденом сликом стоји блага икона светог Николе, као небеског сведока, да никаква српска освета таквом противнику не би била ни довољно грозна, ни довољно праведна...

Удаљујући се од “Јовановца” осетили смо како је страшно образложена наша мржња према северним суседима. Човека обузима жеља да спржи земљу где живе, да би се на свагда отребио од гада цивилизовани свет!... Хоће ли нас будући мир смети обманути, да заборавимо њина недела!?...

Наше око лутало је сумраком, јетко што на сваком кораку не види по једу плаво заоденуту мрцину. Наши војници силазили су ка Шапцу са свих страна. На једном месту стигосмо два

наша редова, који су спокојно спроводили неколико заробљених, премрлих Мађара. Својим очима видели смо ову слику. Један мештанин упита их:

- Куда их терате?
- Команданту!
- Што их сами не казните?
- Бог ће их казнити, господине!

МАЧКОВ КАМЕН

(...)

У “Благојевића кафани” у Ваљеву, на мало прљавог простора, лежало је по поду на стотину рањеника.

Око једанаест часова ноћу, над жећим сном рањеника није било ни једног чувара, ни једне милосрдне сестре, ни једне варошке девојке. Тако је било и по осталим кафанама. Овде су бар столови изнети. По другим кафанама рањеници су спавали седећи. За једним столом видели смо петоро рањених, од којих троје у груди, један у бок, а један у вилицу. Сви ти људи мирно су седели и, у диму од дувана који су пушили кафански гости, испивеним гласом од жеђи и болова, говорили стварима на фронту и на селу. Неки Павле из Орашца имао је тешку рану више лакта, начињену дум-дум зрном, а рана је била непревијена, већ је сукнени рукав притегнут врпцом преко мес и костију. Таквих је било на сваком кораку. Рањени у трбух ишли су улицама навирујући у гостионице, еда би гдегод нашли преноћишта...

Поспали рањеници у “Благојевића механи” инстинктивно су у сну чували рањене ноге и руке.

Није било никакве простирке; рањеници су лежали без реда, као изру-

чени на под. У просторији је била запара; људи су се гицали у сну, због вашију. Ноге отечене, ране у распадању, у прљавим завојима од неколико дана. Испод завоја отицале су слуз и сукрвица. Рањеници су лежали у подераним опанцима, са стопалама увијеним хартијом или прљавим пешкирчићем. Многи су стигли босонози. Било је право шаренило у оделу: гуњеви, капути, влашке чакшире и блузе, и то све у закрпама и дроњцима. Једини одевени војници били су аустријски рањеници, који су лежали изукрштани са нашим. Око врата појединих рањеника висил је билета са завојишта. На тих стотинак људи било је одеће из целе Србије. Такав је био и напад на Мачково Брдо и положаје око Дрине. Код рањеника све је било у завесцима и замотуљцима. Видела се где-где и амајлија на грудима. Крај уста заспалог, рањеног у трбух, стајала је једна кисела паприка. Поред многих бораца лежале су тојаге. Видело се по томе да је људе мало ко где прихватио и да су носили ране на ногама још од првога дана.

Међу пешацима лежали су артилерици и коњаници. сви родови оружја. Онако као су се и борили...

По неко младо лице смешило се у сну; старији су спавали натмурени. Турови у рањеника били су одрпани од суљања, док су доспели до превијалишта...

Одаја је ударала на устајалу крв. Неколицина, погођени у главу, са скорелим образима од крви низ лице или следе очи, седели су будни но непомићни, гледајући угашеним очима преко спавајућих.

На сред кафане лежао је мртав војник. На његовим опруженим ногама нашли су други узглавље. Уз пећ се устурио један ратник напорно дишући и избацујући крв на уста. Он умире, зна да умире и зна да му нико неће помоћи. На лица рањеника падале су мухе и летеле са ране на рану. Где-где дигне се рањеник, погледа горким оком око себе, преврне окорео језик по сухим устима, па легне. Понеки покуша да се дигне ради нужде у дворишту, па клоне. Један је хтео воде. Сва уста чезнула су за капи воде! Један рањеник у дну одаје приносио је устима кору хлеба, коју није могао да обзине. Људи су били гладни и... рањени. На фронту им је било тешко.

Сви су они једва чекали да их свуку у Ваљево, на негу и залогај... Само, мислили су, да се једном стигне у позадину!... И док они леже овако заборављени, чује се кроз ноћ улицама једна отегнута и жалосна шкрипа мештанских воловских кола. Долазе нови транспорти рањеника. Нико да их сачека и да се постара о распореду. Било их је који су тако часовима лутали улицама, не знајући шта да раде. Други су истоваривали рањенике по улицама, јер им је наређено, под строгом претњом, да одмах врате кола за друге рањенике. Једна јадно одевена сељанка која је терала кола пуна рањеника, беспомоћно је стајала пред сусталим вочићима и ћутке плакала.

Српске жртве у Мачви 1914.